

Axiologie koronavirových antipříslaví*

Keywords:
Klíčová slova:

Abstract

Koronavirus, který náhle dopadl na lidstvo, se okamžitě projevil ve všech jazycích světa. A samozřejmě ani český jazyk nenechal tento proces stranou. Již 4. května 2020 Ústav pro jazyk český Akademie věd v sekci Novinky nabídl čtenářům následující informaci:

* Исследование выполнено за счет гранта *Russian Science Foundation* (проект №20-18-00091, реализуемый в Санкт-Петербургском государственном университете).

Bez přehánění lze konstatovat, že pandemie Covid-19 změnila náš svět. Tým vznikajícího *Akademického slovníku současné češtiny* mimo abecedního pořadí lexicograficky zpracoval slova, se kterými se v důsledku nastalé situace setkáváme častěji než dříve, např. *izolace, koronavirus, pandemie, rouška, smrtost* (<http://ujc.cas.cz/sd/novinky/hlavni-stranka/200504-koronavirova-hesla.html>; dostupné: 4. 5. 2020).

A reakce lexikografů Ústavu pro jazyk český je pochopitelná: **použitelnost redukovatelných termínů**, z nichž některé byly zcela neznámé, se v okamžiku dramaticky zvýšila. A pro některá slova, která jsou v této „akademické“ sérii již dlouho známa, došlo k sémantické „reaktualizaci“. Slovo *rouška* je tedy ‘závoj’, podobně jako zastaralé, církevní *roucho* ‘oděv, roucha’, ‘závoj’ a používané hlavně jako součást ustálených výrazů *smuteční rouška* „smuteční fleur“, *být zahalen rouškou tajemství* „být neznámý, nepoznaný a (napínavě) záhadný“, *poodhrnout/poodhalit roušku něčeho* „zčásti poznatků, odhalit záhadu nebo tajemství něčeho a trochu to vysvětlit“ (SČF 1994, d. 3, s. 27). A nyní, když se stalo označení antivirové reality, která byla požadována během pandemie – protivirové masky, toto slovo se z výšek knižně poetického a frazeologického použití stalo frekvenčním symbolem epidemie, která zasáhla Českou republiku. A česká lidová řeč, známá svým někdy hrubším humorem, který ale stvrzuje život, reagovala na toto globální nebezpečí typicky českým způsobem. Slovo *rouška* přibilo Covid-19 k pranýři výsměchu v lidovém projevu ještě o týden dříve, než bylo zařazeno do seznamu slov aktivovaných akademickou lexikografií „v blízkosti nastalé situace“ – 29. dubna. Právě v tento den začal na Facebooku vítězný pochod antipříslaví, jejichž jádrem se toto slovo stalo. Stačí napsat heslo Lemurák.cz Facebook: *Česká lidová rčení, verze pro rok 2020 – 29. března*, aby každý uživatel internetu získal sbírku jadrného českého humoru, který smíchem uzdravuje hroznou chorobu, která letos zasáhla lidstvo.

Antipříslaví jako jeden z typů paremiologické variability svědčí o tom, že jsou tvořena hlavně na základě známých frekventovaných paremií. Proto každý roditel mluví snadno rozpoznává takové proto-

typy obecně známé lidové moudrosti a dodává jim novou, aktualizovanou sémantiku a styl. A řada koronavirových přísloví a rčení je „narobouvena” přesně na takových zaběhlé paremie, které se běžně používají.

Ve zde nabízené analýze je proveden pokus o systematizaci charakteristických rysů těchto jednotek, postavených na jazykové hře s pandemickou realitou – *rouškou*.

1. Kvantitativní poměr antipřísloví a antirčení

1. Antipřísloví (17 z 21):

Tak dlouho se chodí s rouškou, až se tkanička utne.

S rouškou nejdál dojdeš.

Vlk se nažral a rouška zůstala celá.

Každý své roušky strůjcem.

Host do domu, roušku na hubu.

Rouška kvapná, málo platná.

Nechval roušky před večerem.

Kolik roušek máš, tolikrát jsi člověkem.

Rouška – půl zdraví.

Na každou roušku se někdy vaří voda.

Šité roušky nelétají na hubu.

Lepší rouška v hrsti, než respirátor na střeše.

Kdo chce roušku šít, nit si vždycky najde.

Koho chleba jíš, tomu roušku ušij.

Březen – za roušku vlezem, duben – ještě tam budem.

2. Antirčení (4 z 21):

Moje rouška sere mě, tvoje rouška sere tebe.

Co na roušce, to na jazyku.

Kouká, jak by mu ulítly roušky.

Pozdě roušku honiti.

Jak vidíme, antipřísloví kvantitativně pětkrát převládají nad antirčeními. To odpovídá funkčnímu zatížení dvou paremiologických jednotek malého folklóru. Protože přísloví jsou úplné věty – maxima s didaktickým obsahem, pak je samozřejmě sémantika antipřísloví zaměřena právě na tuto tradiční patriarchální didakticitu, což je snad-

no vidět při porovnání antipřísloví s jejich původním prototypem. Antirčení mají charakterologickou, hodnotící a expresivní funkci, která dává méně příležitosti k vytvoření „antikoronavirového účinku” než přísloví.

První věta samozřejmě může šokovat osobu, která není zvyklá na hrubší rys lidového humoru. Ale za prvé, jak se říká, *Co je psáno, to je dáno*. A za druhé, tady nakonec bylo vulgární sloveso užito jako u J. Haška – ne v přímém, ale v přeneseném smyslu, což, jak se zdá, velmi přesně vyjadřuje postoj Čechů (stejně jako příslušníků dalších národů) k nutnosti a nevyhnutelnosti používání antivirové masky. Za třetí, tato věta dokonale kopíruje dialektiku přístupu lidí k nebezpečným a nepříjemným situacím – v nichž oba účastníci stejně trpí. A nejen trpí, ale také navzájem soucítí.

Tato první věta vyjádřena obecnou češtinou ve skutečnosti předchází celé paremiologické kaskádě zdravého humoru. Jeho lingvistická analýza je, jak se zdá, i přes poměrně malou sbírku materiálu, velmi příznačná, protože malý koronavirový folklór odráží jako zrcadlo hlavní trendy moderních českých přísloví a rčení: jejich frekvenci, jejich sémantické dominanty, intenzitu jejich variability a dokonce i jejich jazykovou genealogii. Ve skutečnosti všechna tato přísloví představují aktuální paremiologický žánr ve všech evropských jazycích – žánr tzv. *antipřísloví* (resp. *antirčení* – něm. *Antisprichwörter, verdrehte Weisheiten*, angl. *antiproverbs, twisted wisdom*), tj. transformy tradičních přísloví a rčení: za účelem smíchového efektu (Mieder 1998; Вальтер, Мокиенко 2005).

2. Identifikace zdroje antipřísloví – normativní (resp. „správné”) varianty

Většinu výše uvedených antipřísloví lze snadno dešifrovat pomocí identifikace jejich zdroje:

Moje rouška sere mě, tvoje rouška sere tebe

No comment. No identification

Tak dlouho se chodí s rouškou, až se tkanička utrhne
Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne

S rouškou nejdál dojdeš
S poctivostí nejdál dojdeš

Vlk se nažral a rouška zůstala celá
Aby se vlk nažral a koza zůstala celá

Každý své roušky strůjcem
Každý svého štěstí strůjcem

Host do domu, roušku na hubu
Host do domu, Bůh do domu

Rouška kvapná, málo platná
Dílo kvapné, málo platné; Práce kvapná, málo platná

Nechval roušky před večerem
Nechval dne před večerem

Co na roušce, to na jazyku
Co na srdci, to na jazyku

Kouká, jakby mu ulítly roušky
Kouká, jakby mu uletěly/ulítly včely

Kolik roušek máš, tolikrát jsi člověkem
Kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem

Škoda každé roušky, která padne vedle
Škoda každé rány, která padne vedle

Bez roušky do obchodu nelez
Bez peněz do obchodu nelez! Bez peněz do hospody nelez!

Pozdě roušku honiti
Pozdě bycha honiti

Rouška – půl zdraví
Čistota – půl zdraví

Na každou roušku se někdy vaří voda
Na každou svini se někdy (někde) vaří voda

Šité roušky nelétají na hubu
Nelétají pečení holubi zadarmo do pusy

Lepší rouška v hrsti, než respirátor na střeše
Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše

Kdo chce roušku šít, nit si vždycky najde
Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde

Koho chleba jíš, tomu roušku ušij
Koho/Čí chleba jíš, toho píseň zpívej

Březen – za roušku vlezem, duben – ještě tam budem
Březen – za kamna vlezem, duben – ještě tam budem

Schopnost rozeznávat všechny tyto paremie v současné české řeči je nepopíratelná. Právě ona zabezpečuje humoristický účinek, který vyvolávají koronavirová antipřířloví a antirčení. V tom je vlastně jejich axiologická účinnost.

3. Charakteristika frekvence koronavirových paremií (resp. jejich paremiologických prototypů)

Nejdůležitějším ukazatelem použití paremií je jejich frekvence, tj. vstup do tzv. paremiologického minima nebo paremiologického optima (Čermák 2003, Мокиенко 2011, Ďurčo 2014, Meterc 2017). Významný výzkum v tomto směru provedli F. Schindler (1993), D. Bittnerová a F. Schindler (1997) a badatelská paremiologická skupina prof. M. Yu. Kotovové, která vydala několik *čísel Sešitů paremiografu* (*Темрадн паремнографн*), včetně českého materiálu (Котова, Сергиенко 2013). Tomuto problému věnovala odbornou monografii také O. S. Sergienko (Сергиенко 2015).

Podívejme se, jak koronavirové paremie a jejich prototypy vypadají z hlediska takových parametrických měření. Citujme pouze ta přísloví a rčení, která byla podle badatelů z Petrohradu zahrnuta mezi ty nejznámější (resp. nejfrekventovanější). Jak uvidíme, právě tyto jednotky tvoří „jádro“ koronavirové paremiologie.

Tak dlouho se chodí s rouškou, až se tkanička utrhne. < Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

Toto přísloví bylo poznáno většinou českých respondentů, přitom z 75 z 95 lidí to označilo jako aktuální variantu přísloví *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne*. Ostatní doplnili jeho první část *Tak dlouho se chodí ...* různými způsoby: ... *až se ucho utrhne* (7 resp.), ... *až se do řeky spadne* (1 resp.), ... *se džbánem do lesa, až se ucho utrhne* (1 resp.) aj. (Сергиенко 2015, s. 232).

S rouškou nejdál dojdeš. < S poctivostí nejdál dojdeš.

Toto přísloví bylo pouzáno většinou respondentů, přitom 96 v normativní formě a dvěma ve variantě *S poctivostí nejdál* a *S poctivostí nejdále dojdeš* (Сергиенко 2015, s. 229; Котова, Сергиенко 2013, s. 217).

Vlk se nažral a rouška zůstala celá. < Aby se vlk nažral a koza zůstala celá.

Toto přísloví bylo také zařazeno do seznamu nejznámějších českých přísloví: z 94 respondentů je poznalo ve variantě *Aby se vlk nažral a koza zůstala celá* – 84 resp. Další varianty ukazují tuto statistiku: ... *a koza byla celá* (2 resp.), ... *a koza musí zůstat celá* (1 resp.), *koza zůstala celá* (3 resp.), ... *musí sežrat kozu* (1 resp.) (Сергиенко 2015, s. 180)

Každý své roušky strůjcem. < Každý svého štěstí strůjcem.

Kvantitativně byla „palma vítězství“ použitelnosti tohoto přísloví rozdělena mezi dvě prakticky normativní možnosti: *Každý svého štěstí strůjce* (41 resp.) a *Každý svého štěstí strůjcem* (43 resp.). Další varianty byly distribuovány následovně: ... *času pán* (2 resp.), ... *času panem* (1 resp.), ... *osudu strůjce* (1 resp.), ... *osudu strůjcem* (5 resp.), ... *štěstí pánem* (1 resp.) (Сергиенко 2015, s. 199–201).

Rouška kvapná, málo platná. < Dílo kvapné, málo platné; Práce kvapná, málo platná.

Toto přísloví prokazuje výraznou invariabilitu, pokud jde o rozeznávání: 91 respondentů ho reprodukovalo ve formě *Dílo kvapné, málo platné* a jen jeden – ve variantě *Dílo kvapné, nic platné* (Сергиенко 2015, s. 190).

Nechval roušky před večerem < Nechval dne před večerem

Normativní variantu *Nechval dne před večerem* reprodukovalo 89 respondentů a po jedné originální variantě navrhli další 2 respondenti: *Nechval dne, kterého nedožiješ; Nechval dne před večerem* (Котова, Сергиенко 2013, s. 153). Očividně je už lze zařadit mezi antipřísloví.

Co na roušce, to na jazyku. < Co na srdci, to na jazyku.

Toto rčení je rekordmanem, pokud jde o rozpoznatelnost a frekvenci v normativní podobě: všech 98 respondentů to označilo jako variantu *Co na srdci, to na jazyku* (Сергиенко 2015, s. 184).

Pozdě roušku honiti. < Pozdě bycha honiti.

Téměř stejně vypadá gradace variantní identifikovatelnosti starého přísloví *Pozdě bycha honit* – 13 respondentů a *Pozdě bycha honiti* – 7 z celkového počtu 20 respondentů (Котова, Сергиенко 2013, s. 193–194).

Lepší rouška v hrsti, než respirátor na střeše. < Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše.

Toto přísloví vyvolalo v úzu množství variant. Kvantitativní převahu (z 98 respondentů) odhalili dva z nich, oba varianty jsou normativní: *Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše* (59 resp.) a *Lepší vrabec v hrsti, nežli holub na střeše* (21 resp.). Jiné varianty nejsou frekventované: *Lepší vrabec v...: ... hrsti než deset na střeše* (2 resp.), ... *hrsti než holub* (2 resp.), ... *hrsti než na střeše* (4 resp.), ... *hrsti než vrána na střeše* (1 resp.), ... *hrsti nežli orel na střeše* (1 resp.), ... *hrsti nežli vrabec na střeše* (2 resp.), ... *kapse než na střeše* (1 resp.), ... *kleci* (1 resp.), ... *kleci, nežli holub na střeše* (1 resp.) (Сергиенко 2015, s. 210–211). O. S. Sergienko nabízí komentáře k výsledkům svého průzkumu a uvádí příklady transformace tohoto populárního přísloví, které se v českých médiích používá jako přísloví s politickou aktualizací, srov.: *Lepší Brabec v hrsti, než Zeman na stopě, Lepší Brabec v hrsti, než Mácha na střeše, Lepší Brabec v hrsti, než Pelta na střeše*.

Tyto varianty již mají stejnou expresivní energii jako antipřísloví, které teď analyzujeme – *Lepší rouška v hrsti, než respirátor na střeše*.

Kdo chce roušku šít, nit si vždycky najde. < Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde.

Zde je počet zcela běžných variant rozložen rovnoměrně: *Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde* (23 resp.); *Kdo chce psa bít, hůl si najde* (19 resp.); *Kdo chce psa bít, hůl si vždy najde* (15 resp.); *Kdo chce psa bít, ten si hůl najde* (5 resp.); *Kdo chce psa bít, vždycky si hůl najde* (5 resp.); *Kdo chce psa bít, vždycky najde si hůl* (4 resp.); *Kdo chce psa bít, vždy si hůl najde* (2 resp.); *Kdo chce psa bít, vždycky si najde hůl* (2 resp.). Další varianty jsou po jedné: *Kdo chce psa bít, hůl vždycky najde* (1 resp.); ... *musí najít hůl* (1 resp.); ... *musí naň hůl vzít* (1 resp.); ... *ten si vždycky hůl najde* (1 resp.); ... *ten vždy hůl najde* (1 resp.) (Котова, Сергиенко 2013, s. 97–99).

Koho chleba jíš, tomu roušku ušij. < Čí chleba jíš, toho píseň zpívej.

Normativní varianta *Čí chleba jíš, toho píseň zpívej* reprodukovalo 42 respondentů. Další jsou periferní: *Čí chleba jíš, ten je tvým pánem* (1 resp.); ... *toho krajíc ukrajuj* (1 resp.); ... *toho píseň pěj* (1 resp.); ... *toho zpívej píseň* (1 resp.); *Čí chleba jíš, tou píseň zpívej* (1 resp.) (Котова, Сергиенко 2013, s. 37).

Jak vidíme, jedním z důležitých ukazatelů frekvence použití přísloví je jeho aktivní variabilita. Navíc normativní (nebo skoro normativní) verze téměř vždy dominuje kvantitativně. V tomto ohledu jsou uvedena koronavirová přísloví a rčení jednou z takových variantních řad se zvláště výrazným antipříslovním zatížením – zaměřují se na nálehavý problém, který znepokojuje lidstvo. Paremiologickým „jádro“ je zde bezpochyby nejběžnější paremie, dobře známá českým mluvčím.

4. Charakteristika zdrojů koronavirových paremií

Povaha těchto zdrojů a jejich chronologické a geografické měřítko jsou odlišné a vyžadují zvláštní analýzu. Zvažme typické případy.

4.1. Přísloví obecněslovanského a obecněevropského charakteru

Tak dlouho se chodí s rouškou, až se tkanička utrhne. < Tak dlouho se chodí s džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

Přísloví v blízkých variantách je známo téměř všem slovanským jazykům:

bělor. Да пары збан ваду носіць; *pol.* Dopóty dzban wodę nosi, dopóki mu się ucho nie urwie; *rus.* Повадился кувшин по воду ходить, там ему и голову сломить; *srb.* Крчаг иде на воду док се не разбије; *sloven.* Dovtedy (Tak dlho) sa chodí s krčahom po vodu, kým sa neozbije; *ukr.* Повадився кухоль по воду ходити, поки йому ухо одламали; Доти глек воду носити, поки вухо увірветься; До часу глек (глекчик, джбан) воду носити; *čes.* Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

M. Ju. Kotova uvádí tato přísloví ve svém slovníku (Котова 2000, s. 78–79) a porovnává je s angl. *The pitcher goes too often to the well*.

Toto přísloví pochází je středověké, v českém jazyce bylo zaznamenáno již v roce 1652 (Srncova sbírka). V Flajšhans je zaznamenává ve formě *Dotud se čbánkem po vodu chodí, až mu sě ucho utrhne* a zdůrazňuje jeho obecně evropský původ: “Ze středolatského *ollula tam fertur ad aquam, quod fracta refertur*”. Uvádí přitom účtyhodný seznam jazyků, v nichž se užívá: angličtina, dánština, švédština, hollandština, španělština, portugalština, italština, maďarština atd. Samozřejmě taky – ruština, ukrajinština (maloruština), chorvatština a polština (Flajšhans 1, s. 86).

Obecněevropské rozšíření má také antipřísloví *Lepší rouška v hrsti, než respirátor na střeše* < *Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše*. Různé jazyky se přitom liší názvy ptáků na jedné straně „vrabec“, „holub“, „straka“, a na straně druhé – „jeřáb“, „sokol“, „černý tetřívěk“, „bažant“ a dokonce „zajíc“ (Котова 2000, s. 140–141; Мокиенко 2007):

bělor. Лепш варабей у руцэ, чым жураў у небе; *bulh.* Подобре сврака в рька, а не сокол в гора; *pol.* Lepszy wróbel w garści (ręku) niż gałąbki (sokół, cietrzew, bażant) na sęku; *rus.* Лучше синица в руках, чем журавль в небе; *serb.* Боље врабац у руци, него голуб на грани (крову); Бољи је сврачак у руци, него соко у планини;

sloven. Lepši vrabec v hrsti ako holub na streche; Lepši vrabec v hrsti ako zajac v chrastí; ukr. Лучче синиця в жмени, ніж журавель у небі; Краще сьогодні горобець, ніж завтра голубець; čes. Lepši vrabec v hrsti, než holub na střeše. Srovn. angl. A bird in the hand is worth two in the bush; něm. Lieber (besser) ein Spatz (den [ein] Sperling) in der Hand als die Taube auf dem Dach; špan. Más vale pájaro en mano que ciento (buitre) volando; ital. E meglio un fanello in gabbia che un falcone in campagna; maďar. Jobb ma egy veréb mint sem holnap egy tüzok; lat. Capta avis est melior, quam mille in gramine ruris apod.

Obecněslovanský a obecněevropský dosah má také antipříslaví *Každý své roušky strůjcem Každý svého štěstí strůjcem* (Котова 2000, s. 155):

bělor. Кожны свайго лесу каваль; bulh. Всеки е ковач на собственото си щастие; pol. Każdy jest kowalem swego losu; rus. Всяк своего счастья кузнец; srb. Свако је творац (ковач) своје среће; sloven. Každý je sám svojho štastia kováč; Každý je kováčom svojho štastia; Každý je strojcom svojho štastia; ukr. Усяк свого щастя коваль; Усяк сам свою долю кує; čes. Každý je svého štěstí strůjcem. Srovn. angl. Every man is the architect of his own fortune; něm. Jeder ist seines Glückes Schmied; dan. Hver er aarsag til sin lykke; špan. Cada uno es forjador de su propio destino; fr. Chacun est l'artisan de sa fortune; lat. Fabrum quemque esse fortunae ajunt aj.

K této skupině také patří antipříslaví *Rouška – půl zdraví – Čistota – půl zdraví*. Je pravda, že ve variantě s komponentem *čistota* je přísloví doloženo v češtině a polštině (*Czystość to zdrowie* – NKP 1, s. 397) až od 20. století, ale její původní tvar – *Dobrá (veselá) mysl půl zdraví* byl zaznamenán už od 15. století. V. Flajšhans jej definuje jako obecněevropský biblismus: „Biblického původu..., pak obecně evropské: angl., franc., něm.: *Frölich Gemüt gibt gesundes Geblüt*, slck. – *Veselá mysel' polovica zdravia*” (Flajšhans 1, s. 1063).

Ke změně v základní variantě došlo také u jiného obecněevropského antipříslaví – *Šité roušky nelétají na hubu Nelétají pečení holubi zadarmo do huby*. Podle názoru V. Flajšhansse, toto přísloví bylo převzato v r. 1561 ve formě *Pečené kuře v ústa neletí z něm. Es soll ihm ein gebraten Huhn ins Maul fliegen* (Flajšhans 1, s. 707) a později se užívalo ve variantách *Žádnému pečený vrabec (holub, pták) do huby (úst) nevletí*. K posledním variantám jsou V. Flajšhanssem uvedeny německá a francouzská paralela (s komponentou *vlaštovka*):

něm. *Die gebratenen Tauben fliegen ihm ins Maul*; fr. *Les alouette lui tombent toutes rôies dans le bec* (Flajšhans 2, s. 813). Není obtížné najít paralely i v dalších evropských jazycích: holl. *Gebrude duijven vliegen niet door de lucht*; lat. *Non contingit ignavis praeda, nulli per ventos assa columba venit; Non volat in buccas assa columba tuas; Nulli per ventos assa columba venit*; maďar. *Senki szájában nem repül a süllt galamb apod.*

K paremiologickým evropeismům (možná převzatým češtinou z němčiny) patří také antipříslaví *Koho chleba jíš, tomu roušku ušij – Čí chleba jíš, toho píseň zpívej*. V. Flajšhans jej ze slovanských jazyků označuje pouze ve slovenštině a polštině, v češtině je známé od XV. stol., podle jeho názoru pochází z němčiny: *Wessen Brod ich esse, dessen Lied ich singe* (Flajšhans 2, s. 151–152). Srovn. fr. *Celui louer devons de qui le pain mangeons*; holl. *Wiens brood ik eet, wiens woord ik spreek*; špan. *Quien paga manda*; ital. *Dammi pane, e dimmi cane*; lat. *Cujus edis panes, illius et adspice nutum*; maďar. *A kinek szekere farkán ülsz, annak nótáját fújjad*.

Je možné, že do stejné obecněevropské skupiny patří také antipříslaví. *Kolik roušek máš, tolikrát jsi člověkem – Kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem*. Přitom paralely, které známe, jsou sporadické: slov. *Kol'ko reči vieš, tol'kokrát si človekom*; něm. *Wie viele Sprachen du sprichst, sooft mal bist du Mensch*; řec. *όσες γλώσσες ζέρεις, τόσες φορές άνθρωπος είσαι*.

4.2. Příslaví se slovanskými paralelami

Významné místo v české „koronavirové sbírce” zaujímají také slovanské paralely. Takové je antipříslaví *Vlk se našel a rouška zůstala celá Aby se vlk našel a koza zůstala celá*. Je známa (Котова 2000, s. 32) v bělor. *І воўк сыты, і козы цэлыя*; bulh. *И вълка сит, и агнето цяло*; pol. *I wilk syty, i owca cala*; rus. *И волку сыты, и овцы целы*; srb. *И вуци сити, и овце на броју*; sloven. *I vlk je sýty i ovca zostala celá*; ukr. *І вовку сити, і козу ціли*; čes. *Aby se vlk našel a koza zůstala celá; Tak sud' každého, ať jest vlk syt a koza celá*.

V češtině je přísloví zaznamenáno od XV. století v podobě *At jsou vlci syti a kozy celý* v různých variantách. V. Flajšhans uvádí polskou paralelu *I wilk syty, i baran cely* a zdůrazňuje, že ze slovanských zdrojů (nejspíše z češtiny – pozn. V.M., T.N.) toto rčení bylo převzato také němčinou: *Der Wolf satt wird und das Schaf verschont (ungefressen) bleibt.* (Flajšhans 2, s. 774–775).

Slovanský areál (Котова 2000, s. 159) má také antipřísloví *Co na roušce, to na jazyku – Co na srdci, to na jazyku*: bulh. *Каквото му е на сърцето, това му е и на езика; Каквото му е на устата, таквото му е и на сърцето*; pol. *Co na sercu, to i na języku*; srb. *Што на уму, то на друму*; sloven. *Čo na srdci, to na jazyku*; češ. *Co na srdci, to na jazyku*. V. Flajšhans je v češtině zachytil v r. 1410 a uvedl paralely v polštině a slovenštině.

Několik antipřísloví má pouze západoslovanský areál (Котова 2000, s. 172):

čes. Nechval roušky před večerem. < Nechval dne před večerem.

pol. Nie chwal (Nie chwalmy) dnia przed zachodem słońca.

sloven. Nechvál deň pred večerom.

čes. Kdo chce roušku šít, nit si vždycky najde. < Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde:

pol. Kto chce psa uderzyć, ten zawsze kij znajdzie.

sloven. Kto chce psa biť, palicu si najde.

4.3. Přísloví vypůjčená z konkrétního slovanského jazyka

Paremiologické výpůjčky tohoto druhu zanechaly v české koronavirové sbírce pouze jednu stopu – *Host do domu, roušku na hubu* *Host do domu, Bůh do domu*. Fr. Lad. Čelakovský považoval toto přísloví za česko-polské, uváděl pol. *Gość w dom, Bóg w dom* a nabízel takový komentář: *Host nese požeňání, radost* (Čelakovský 1949, s. 498). Podle názoru V. Flajšhans je to nepopíratelný polonismus (Flajšhans 1, s. 318). Srov. rus. *Гость в дом, а Бог в доме; Гость в доме – Бог в доме; Гость – посланец Божий*.

4.4. Česká přísloví

Jak se dalo očekávat, většina z antipřísloví (8 z celkového počtu) je vytvořeno na vlastním českém jazykovém základě. Několik přísloví z koronavirového seriálu je ryze českých:

S rouškou nejdál dojdeš. < S poctivostí nejdál dojdeš.

Přísloví *S poctivostí nejdál se dojde* registruje F. L. Čelakovský ve svém *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (1949, s. 34), i když přitom uvádí chorvatskou a německou paralelu *Kar je pošteno, nardalje terpi* a *Ehrlich währt am längsten*. Je však snadno vidět, že jejich strukturně-sémantický model je odlišný od odpovídajícího českého modelu.

Rouška kvapná, málo platná. < Dílo kvapné, málo platné; Práce kvapná, málo platná.

Jedinečnost tohoto českého přísloví je snadno odhalitelná ve srovnání s jinými slovanskými (Котова 2000, 88), jako rus. *Поспешишь – людей насмешишь*; bulh. *Бърза работа два пъти работа*; pol. *Co nagle, to po diable*; srb. *Брзо је кучо*; sloven. *Náhliová robota nebyva dobrá*; ukr. *Швидка робота, як нагла смерть* nebo angl. *Haste makes waste*.

Kde se rouška vaří, tam se dobře daří. < Kde se pivo vaří, tam se dobře daří.

Originalita tohoto českého přísloví nevyžaduje dokazování. A to nejen proto, že se spoléhá na dobře známou pověst kvalitního českého piva, ale také na folklórní píseň: snad žádný národ nemá takový chvalozpěv na pivo, jaká zní v této oblíbené lidové písničce.

Kouká, jak by mu ulítly roušky. < Kouká, jak by mu (jako když mu) uletěly ulítly včely.

Slovník, který redigoval F. Čermák a kol., charakterizuje toto originální rčení, které nemá shodné paralely v jiných jazycích, následovně:

[...] v reakci na sdělení, zjištění, které nechápe, neumí si vysvětlit nebo které nečekal: tváří se velmi udiveně, zaraženě popř. nejistě a váhavě, příp. zklamaně (SČF 1983, s. 374).

Škoda každé roušky, která padne vedle. < Škoda každé rány, která padne vedle.

Toto patriarchální přísloví doporučující tělesný trest provinilým dětem je známé v Čechách a na Moravě. V moderních médiích a na internetu přirozeně vyvolává aktivní diskuse s obránci lidských práv a příznivci humánních forem vzdělávání.

Bez roušky do obchodu nelez. < Bez peněz do obchodu nelez! Bez peněz do hospody nelez!

Tato paremie je svérázným doporučením drobných obchodníků zákazníkům. Jeho originalita je podporována polorytmickým souzvukem peněz – nelez, který se však v koronavirové variantě ztrácí.

Na každou roušku se někdy vaří voda. < Na každou svini se někdy (někde) vaří voda.

Obraz tohoto českého přísloví je průhledný, stejně jako jeho „varovná“ sémantika. Jeho původ je vlastně český, stejně jako u podobné lidové paremie *Na každou svini se najde řezník*.

Pozdě roušku honiti. < Pozdě bycha honiti.

Toto je jedno z nejstarších a velmi populárních ryze českých rčení vytvořených jazykovou hříčkou. V Flajšhans jej zaznamenal v r. 1561 (Flajšhans 1, s. 59) s tím, že si ho z češtiny vypůjčili i Slováci.

Březen – za roušku vlezem, duben – ještě tam budem. < Březen – za kamna vlezem, duben – ještě tam budem.

Tuto staročeskou pranostiku reprodukuje také moderní internet: *Březen – za kamna vlezem, duben – ještě tam budem* (<http://kalendar.najdise.cz/pranostika-915/brezen-za-kamna-vlezem;-duben-jeste-tam-budem>).

5. Jazykový obraz světa v koronavirových paremiích

Rekonstrukce jazykového obrazu světa za posledních třicet let se stala jednou z nejoblíbenějších oblastí lingvistiky díky teoretickému impulsu A. Wierzbické (Wierzbicka 1992; Вержбицкая 1996) a dílům mnoha frazeologů, zejména následovníků V. N. Teliové (Телия 1996). Je známo, že praotcem koncepce obrazu světa byl J. A. Komenský, který svou knihu v polovině 17. století pojmenoval *Orbis Sensualium Pictus* (Comenius 1657). Navíc se tato myšlenka z velké části zrodila z nadšení „Učitele národů“ českou paremiologií. Ve své sbírce *Moudrost starých Čechů, za zrcadlo vystavenou potomkům* J. A. Komenský (1901) roztřídil česká přísloví a rčení přesně podle principu „obrázků“: Prísloví od oblohy vzata. Od času. Od místa. Od povětrí a větru. Od vody, studnic, řek, moře. Od země, rovin, hor. Od kamení atd. Zdá se, že pokud by se velký český a slovenský osvícenec seznámil se zde analyzovanou sbírkou české koronavirové paremiologie, zřídil by pro ně speciální tematickou skupinu: *Od roušky ...*

Jak tedy tento „rouškový *Orbis pictus*“, který se nečekaně vynořil z pandemie, vypadá před roditelým mluvčím a milovníkem českého jazyka po předloženém komplexním paremiologickém dekódování? Jaké koncepty dominují tomuto obrazu? Jaké kognitivní významy tento obraz ztělesňuje? Jaké axiologické potence v sobě akumuluje?

Zkusme je lapidárně charakterizovat.

Křehkost roušky po jejím delším (opakovaném) použití: *Tak dlouho se chodí s rouškou, až se tkanička utne*.

Spolehlivost roušky a nutnost jejího použití pro prevenci a ochranu před infekcí: *S rouškou nejdál dojdeš*.

Rouška může být trvanlivější a odolnější než osoba, která ji zapomene použít a nakazí se koronavirem: *Vlk se nažral a rouška zůstala celá*.

Nutnost používat nebo nepoužívat roušku určuje každá osoba sama: *Každý své roušky strůjcem*.

Režim vzdálenosti musí být přísně dodržován. I když k vám přijdou hosté – okamžitě si nasad'te roušku: *Host do domu, roušku na hubu*.

Rouška by se měla nosit velmi opatrně a šetrně – jinak z ní nebude mít žádný ochranný účinek: *Rouška kvapná, málo platná.*

Nespoléhejte se zcela na antivirový účinek roušky: její pozitivní účinek lze vyhodnotit až po určité době: *Nechval roušky před večerem.*

Virus v nesprávně použité roušce se může rozšířit na ústní sliznici: *Co na roušce, to na jazyku.*

Osoba má na tváři takový výraz, jako by před koronavirem náhle cítila bez roušky naprostou nejistotu a bezbrannost: *Kouká, jakby mu ulítly roušky.*

Ti, kteří se zásobují správným množstvím roušek, mají šanci vyhnout se koronaviru: *Kolik roušek máš, tolikrát jsi člověkem.*

Je nutné nejen chránit každou roušku, ale také ji nasazovat na obličej, aby mohla vykonávat antivirovou funkci: *Škoda každé roušky, která padne vedle.*

Nejpřísnější zákaz objevovat se v obchodech a jiných veřejných místech bez roušky: *Bez roušky do obchodu nelez.*

Pokud jste již infikováni koronavirem, nepotřebujete roušku – musíte ji mít včas: *Pozdě roušku honiti.*

Používání roušek je jednou z nejdůležitějších podmínek pro zachování zdraví: *Rouška – půl zdraví.*

Dříve nebo později objeví lékaři vakcínu proti koronaviru a lidstvo se s tím vypořádá: *Na každou roušku se někdy vaří voda.*

Nikdo vám nepřinese hotové roušky – musíte se o ně sami postarat: *Šité roušky nelétají na hubu.*

Není-li k dispozici žádný respirátor, pak je dokonce jednoduchá rouška/maska je dobrou pomocí proti koronaviru: *Lepší rouška v hrsti, než respirátor na střeše.*

Pokud si opravdu chcete opatřit roušku, můžete si ji šít sami: *Kdo chce roušku šít, nit si vždycky najde.*

Poskytněte svým blízkým a těm, kteří vám zabezpečují existenci, roušky a další prostředky ochrany proti koronaviru: *Koho chleba jíš, tomu roušku ušij.*

Prognóza: pandemie nekončí ani v dubnu ani v květnu: *Březem – za roušku vlezem, dubem – ještě tam budem.*

Jazykový obraz světa nakreslený analyzovanými antipříslovími zcela odpovídá postoji rodilých mluvčích k pandemii. Budeme-li parafrázovat název slavné sbírky J. A. Komenského *Moudrost starých Čechů, za zrcadlo vystavená potomkům*, lze nazvat takovou malou sbírku paremií „Koronavirová moudrost nových Čechů, za zrcadlo vystavená potomkům“. Jazykový obraz, nakreslený analyzovanými antipříslovími, je plně v souladu s postojem rodilých mluvčích k pandemii. Odráží dominantní koncepty hodnocení koronaviru a prostředky k jeho potírání: nebezpečí pro lidský život, podmínky ochrany proti infekci, nutnost preventivních opatření a přísné dodržování doporučených nápravných opatření, výzvu k nezávislosti a iniciativu k prevenci nemoci, přesvědčení, že lidstvo porazí nemoci, i když doba tohoto vítězství je stále ještě nejistá.

Nakonec do tohoto harmonického obrazu zapadá emocionální prohlášení vyjádřené první, byť vulgární českou frází, která nevyžaduje komentář. Ano, opravdu: *Moje rouška, tvoje rouška* a další roušky celé lidstvo *smrtečně omrzely*. Chceme ale věřit, že je to paremiologický „smích skrze slzy“, jenž se již stal vakcínou, která pomůže vyléčit nás všechny z této těžké, ale přece jenom vylečitelné nemoci.

Literatura

Bittnerová Dana, Schindler Franz, 1997, *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Praha: Karolinum.

Comenius Johan Amos, 1657, *Orbis Sensualium Pictus*. Levoča.

Čelakovský Ladislav, 1949, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel*. Uspořádal a vydal František Lad. Čelakovský. Praha: Vyšehrad.

Čermák František, 2003, *Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence, Flut von Texten – Vielvalt der Kulturen. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifik der Phraseologie*, Hrsgb. H. Burger, A. Häcki Buhofer, G. Greciano, Schneider Verlag Hohengehren, s. 15–31.

Đurčo Peter, 2014 *Empirical Research and Paremiological Minimum*, Hrisztova-Cotthardt, Hrisztalina, Varga, Melita Aleksa (ed.). *Introduction to Paremiology. A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. Warszawa: Versita, s. 183–305.

- Flajšhans Václav, 1911–1913, *Česká přísloví. Sbíрка přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Cechách, na Moravě a v Slezsku*. Díl I. *Prísloví staročeská*. Díl I (A–N), díl II (O–Ru). Praha.
- Flajšhans Václav, 2013, *Česká přísloví. Sbíрка přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Cechách, na Moravě a v Slezsku*. Díl I. *Prísloví staročeská*. Díl I (A–N), díl II (O–Ru). 2., rozšířené vydání. Předmluva V. Mokienko, komentáře V. Mokienko, L. Stěpanova. Editors V. Mokienko, L. Stěpanova. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Komenský Jan Amos, 1901, *Moudrost starých Čechů, za zrcadlo vystavěna potomkům*. Z rukopisu Lesenského, [in:] *Spisy Jana Amosa Komenského*. Vydal Jan Novák. Číslo 2. Praha.
- Meterc Matej, 2017, *Paremiološki optimum : najboli poznani in pogosti pregovori ter sorodni paremije v slovenščini* (= Sbirka Lingua Slovenica, ISSN 1855–9425; 10). – Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mieder Wolfgang, 1998, *Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien*. Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, 1969–1978, red. J. Krzyżanowski, t. 1–4. Warszawa.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. 1983, red. Fr. Čermák, J. Hronek, J. Machač. Praha: Academia.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*. 1994, red. F. Čermák, J. Hronek, J. Machač. Praha: Academia.
- Schindler Franz, 1993, *Sprichwort im heutigen Tschechischen. Empirische Untersuchungen und semantische Beschreibung*. (= Specimina Philologiae Slavicae. Hsrg. von Olexa Gorbatsch, Gerd Freidhof und Peter Kosta. – Supplementband 35). München: Verlag Otto Sagner.
- Wierzbicka Anna. 1992, *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford University Press.
- Вальтер Х., Мокиенко В. М. 2005, *Антипословицы русского народа*. СПб.: Издательский Дом «Нева».
- Вержицкая Анна, 1996, *Язык, культура, познание*. Отв. редактор и составитель М.А. Кронгауз. Вступительная статья Е. В. Падучевой. М.: «Русские словари».
- Котова М. Ю., 2000, *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями* / Под ред. П. А. Дмитриева. СПб.: изд-во СПбГУ.
- Котова М. Ю., Сергиенко О.С. 2013, *Тетради паремииографа. Выпуск 2. Чешские пословичные параллели русских пословиц паремииологического минимума*. Учебное пособие для студентов / Под ред. М. Ю. Котовой. СПб.: Филологический факультет СПбГУ.

- Мокиенко В. М., 2007, *Синица в руках или журавль в небе? (К проблеме оппозиции «ИмPLICITность – экPLICITность»* // *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Editori Dana Baláková, Peter Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, filozofická fakulta, с. 161–170.
- Мокиенко В. М., 2011, *Паремииологический минимум и паремииологические максимы современной русской жизни* // *Слова. Концепты. Мифы*. К 60-летию Анатолия Фёдоровича Журавлёва / Отв. ред. Г.К. Венедиктов. М.: «Индрик», с. 218–231.
- Сергиенко О.С., 2015, *Нормативность и вариантность чешских и словацких пословиц*: [монография] / О.С. Сергиенко. СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т.
- Телия В. Н., 1996, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – М.: Школа «Языки русской культуры».